

TÜRK DÖVLƏTLƏRİ PARLAMENT ASSAMBLEYASI

ƏTRAF MÜHİT, TƏBİİ EHTİYATLAR VƏ SAĞLAMLIĞIN QORUNMASI KOMİSSİYASI

SƏKKİZİNCİ İCLAS

6 mart 2023-cü il
Bakı

HESABAT MƏRUZƏSİ

TÜRKPA ÜZV DÖVLƏTLƏRİNDƏ BİOMÜXTƏLİFLİYİN QORUNMASI

I. GİRİŞ

1. Qırğız Respublikasının Çolpon-Ata şəhərində keçirilən TÜRKPA-nın 11-ci Plenar Sessiyasında qəbul edilmiş Katibliyin 2023-cü il üçün Fəaliyyət Planına uyğun olaraq, Komissiyanın səkkizinci iclasın gündəliyinin əsas məsələsi kimi “TÜRKPA üzvü dövlətlərində biomüxtəlifliyin qorunması” mövzusunun müzakirəsi qərara alınmışdır.
2. Biomüxtəliflik termini (“bioloji müxtəliflik”) Yerdəki həyatın bütün səviyyələrində, genlərdən tutmuş ekosistəmlərə qədər müxtəlifliyə aiddir və həyatı təmin edən təkamül, ekoloji və mədəni prosesləri əhatə edə bilər. Biomüxtəliflik – yer üzərində olan həyatın bütün təzahürlərinin, bioloji sistemin mürəkkəbliyinin, onun komponentlərinin müxtəlifliyinin göstəricisi olub, viruslar, bakteriyalar, göbələklər, bitkilər, onurğasız və onurğalı heyvanlaradək olan bütün canlıların məcmusudur.
3. Keçən əsrdən başlayaraq planetdə antropogen fəaliyyətlərin sürətli inkişafı ekosistemin sürətli dəyişməsinə və bütün planetdə biomüxtəlifliyin kütləvi şəkildə itirilməsinə səbəb olmuşdur.

Biomüxtəlifliyə qarşı əsas birbaşa təhdidlərə yaşayış yerlərinin itirilməsi və parçalanması, qeyri-davamlı resurslardan istifadə, invaziv növlər, çirklənmə və qlobal iqlim dəyişikliyi daxildir.

4. 1992-ci ildə Rio-de-Janeyroda keçirilən Yer Sammitində imzalanmaq üçün açılan Bioloji Müxtəliflik haqqında Konvensiya (BMK) biomüxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsi və onun faydalarının ədalətli şəkildə bölüşdürülməsi üçün beynəlxalq çərçivədir.
5. Dayanıqlı İnkişaf üzrə 2030-cu il Gündəliyinin 15-ci Məqsədi olan "Quruda həyat" quru ekosistemlərindən davamlı istifadənin qorunması və təşviqi, meşələrin davamlı şəkildə idarə olunması, səhralaşma ilə mübarizə, torpaqların deqradasiyası və biomüxtəlifliyin itirilməsinin dayandırılması və geri qaytarılması üçün xüsusi məqsəd və hədəfləri ilə dövlətlər arasında əməkdaşlıq üçün qlobal kompas rolunu oynayır.
6. Siyasətlərin, hökumət planlarının və büdcələrin qərar qəbul edən şəxsləri kimi parlamentarilər Konvensiya Tərəflərinin Konfransının (KTK) qərarlarından irəli gələn qanunvericilik üzrə qərarların qəbulunda əsas oyunçulardır. Qanunları yaratmaq, onlara düzəlişlər etmək və ratifikasiya etməklə, onlar Bioloji Müxtəliflik haqqında Konvensiya (BMK) çərçivəsində beynəlxalq səviyyədə əldə edilmiş konsensusu milli və yerli səviyyədə real fəaliyyətə çevirə bilirlər. Parlamentarilər həmçinin Tərəflər Konfransının (TK) qərarlarının və fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsini təşviq etmək söylərində BMK Milli Əlaqələndiricilərin mandatını gücləndirə bilirlər.
7. TÜRKPA üzv dövlətləri bütün ölkələr üçün çətir vəzifəsi kimi xidmət edən gələcək Davamlı İnkişaf Məqsədləri (SDG) kontekstində razılaşdırılmış tədbirlər həyata keçirməklə regional və beynəlxalq səviyyələrdə bu problemləri həll edirlər.
8. TÜRKPA Ətraf Mühit, Təbii Sərvətlər və Sağlamlığın Qorunması Komissiyası yarandığı gündən üzv dövlətlərdə biomüxtəlifliyin qorunması və mühafizəsi ilə bağlı 7 Komissiya iclası və 6 seminar keçirmişdir.
9. Qəbul edilmiş sənədlərdən göründüyü kimi, üzv dövlətlər biomüxtəlifliklə bağlı məsələlərin həllində və problemlərin həlli yollarının tapılmasında çox maraqlıdır, eyni zamanda bərabərlik və qarşılıqlılıq prinsipi əsasında, qarşılıqlı fayda əsasında və müvafiq qaydada öz ölkələrinin qanunvericiliyi ilə əməkdaşlığı inkişaf etdirmək və gücləndirmək niyyətindədirlər.

10. Bu hesabatın məqsədi məsələ ilə bağlı regional əməkdaşlığın prioritetlərini işləyib hazırlamaqdır. Hesabat Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Türkiyənin müvafiq nazirliklərindən alınan töhfələrə, habelə müvafiq beynəlxalq qurumların məlumatlarına əsaslanır.

II. ÜZV ÖLKƏLƏRDƏ BİOMÜXTƏLİFLİK

AZƏRBAYCAN

11. Bir neçə bio-coğrafi ərazilərin qovşağında yerləşən ölkə Avropa, Mərkəzi Asiya və Aralıq dənizi mənşəli növlərə malikdir və Qafqaz Ekoregionunun tərkib hissəsini təşkil edir. Azərbaycan həmçinin Xəzər dənizini dörd başqa dövlətlə (Rusiya, İran, Türkmənistan və Qazaxıstan) bölüşür.
12. Xəzərin Azərbaycan sektorunda 90-a qədər balıq növü vardır ki, onlardan 40 növ və yarım növü vətəgə əhəmiyyətinə malikdir. Xəzər dənizində yaşayan yeganə endemik məməli növü Xəzər suitisidir.
13. Ölkədə 4500-dən çox ali bitki növü qeydə alınmışdır ki, onlardan 240-ı endemik növ hesab olunur. Kənd təsərrüfatının inkişafı iqtisadi inkişaf üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ölkə həm də bir sıra global əhəmiyyətli qida bitkilərinin mənşə mərkəzi hesab olunur.
14. Ölkədən təqribən 25.000 növ onurğasız heyvan növü qeydə alınmışdır ki, onların da 90%-i Buğumayaqlılar tipinə aiddir. Azərbaycanda onurğalılardan 698 növü də yaşayır: balıqlar (104), suda-quruda yaşayanlar (11), sürünənlər (63), quşlar (405), məməlilər (115).
15. Azərbaycanın biomüxtəlifliyinə təsir edən əsas təsirlər aşağıdakılardır: (i) torpaqların degradasiyası (geniş şoranlaşma, geniş yayılmış torpaq eroziyası, tikinti və tikinti işlərinin zəif tənzimlənməsi, gübrələrin, pestisidlərin və herbisidlərin geniş istifadəsi); (ii) təbii yaşayış mühitinin məhv edilməsi (çayların bəndlənməsi, çöl ekosistemlərində suvarma kanalları şəbəkəsinin genişləndirilməsi, meşə yanğınlarının baş verməsi); (iii) təbii ehtiyatlardan istifadənin qeyri-davamlı səviyyələri (çəmənliklərdə və yarımquraq ərazilərdə həddən artıq otlaq, çöl quşlarının və ov növlərinin ovlanması, balıq ovu və pis saxlanılan su paylayıcı sistemləri); (iv) çirklənmə (tullantıların effektiv idarə olunması üçün məhdud infrastruktur və imkanlar, təhlükəli tullantılar üçün zəif saxlama qabiliyyəti, qalıq neftlə çirklənmə, transsərhəd çaylardan daxil olan məişət, sənaye və kənd təsərrüfatı tullantıları); (v) invaziv növlər

(dəniz və quruda yayılma); və (vi) iqlim dəyişikliyi (zəif adaptasiya və təsirin azaldılması imkanları).

16. Azərbaycanda əsas istehsal sektorlarının hər biri üçün həyata keçirilən əsas biomüxtəlifliyin ümumiləşdirilməsi üzrə fəaliyyətlər aşağıda təsvir edilmişdir:

Energetika sektoru: Qobustan rayonunda külək təsərrüfatı; Qobustan və Abşeronda hibrid günəş-külək stansiyaları layihələri; Yaşma külək parkı layihəsi; Sumqayıt Elektrik Stansiyası layihəsi; AzDRES-in optimallaşdırılması; 5 dağlıq kənddə bioqaz qurğuları; Balaxanı Poliqon layihələri; BP üçün hazırlanmış ISO 14001-ə uyğun EMS; və SOCAR-ın “sıfır tullantı” strategiyası.

Kənd təsərrüfatı sektoru: bioyanacaqla bağlı becərmə xərclərinə dövlət subsidiyalarının tətbiqi; heyvandarlığın daha intensiv inkişafı üçün iri maldarlıq komplekslərinin inkişaf etdirilməsi; təsdiq edilmiş kənd təsərrüfatı istehsalçılarının vergidən azad edilməsi

Meşə təsərrüfatı sektoru: milli meşə örtüyünün genişləndirilməsi; şəhər ərazilərinin yaşıllaşdırılması; və deqradasiyaya uğramış meşələrin ekoloji fəaliyyətinin bərpası.

Su təsərrüfatı: regionlarda sutəmizləyici qurğuların tikintisi/genişləndirilməsi; kəndlərdə modul tipli sutəmizləyici qurğuların quraşdırılması.

Balıqçılıq və akvakultura sektoru: “Balıqçılıq haqqında” Qanunun yeni layihəsi; 12 balıq yetişdirmə müəssisəsi (nərə, çəki və qızılbalıq); balıq ovu kvotalarının və məhdudiyətlərinin, xüsusən də nərə balıqlarının mühafizəsi.

Təsirin idarə edilməsi: “Ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi” haqqında qanun layihəsi.

QAZAXISTAN

17. Demək olar ki, Qərbi Avropa ölçüsündə geniş əraziyə malik Qazaxıstan yüksək hündürlük zonalarına görə çoxlu dağ ekoloji sistemlərinə malikdir. Təbii şəraitin, ekosistemlərin və növlərin böyük müxtəlifliyinə malikdir.
18. Dörd əsas ekoloji sistem müəyyən edilə bilər: meşə (ölkənin 2%-i), çöl (28%), səhra (32%) və dağ (7%). Qalanları otlaqlar (8%), biçilmiş torpaqlar (4%) və kənd təsərrüfatı torpaqlarından ibarətdir.

19. Qazaxıstanda 6000-dən çox ali damarlı bitki, 5000 növ göbələk, 485 növ liken, 2000 növ dəniz alaqları, 178 məməli, 489 quş, 12 amfibiya və 104 balıq növünə rast gəlinir.
20. Qazaxıstanda biomüxtəlifliyə əsas təzyiqlər neft və qaz hasilatı ilə bağlıdır; kömür hasilatı; uran və digər faydalı qazıntıların çıxarılması; qaya və şlakların axması; atmosferin çirklənməsi; drenaj; tullantıların saxlanması; yol tikintisi; elektrik enerjisi ötürücü xətləri; neft və qaz kəmərləri; kanallar və su anbarları; və suvarma. Bütün bu fəaliyyətlər bir sıra müxtəlif yollarla biomüxtəlifliyin itirilməsinə kömək edir, o cümlədən su boşluqlarının, torpaqların, yeraltı suların və atmosferin çirklənməsi; yaşayış şəraitinin dəyişməsi; biotada radionuklidlərin toplanması; ətraf mühitin çirklənməsi, torpaqların və qruntların qruntlarının şərtlərinin dəyişməsi; yaşayış mühitinin toksikliyinə artması; suyun çirklənməsi; invaziv növlərin məskunlaşması və yayılması; və ağır metalların, pestisidlərin, herbisidlərin və defoliantların yığılması.
21. Mühafizə olunan ərazilər baxımından ölkənin 9 təbiət qoruğu, 4 milli park, 60 qoruq sahəsi, respublika tabeliyində olan 24 təbiət abidəsi, 3 zooloji park, 5 botanikadan ibarət 14,8 milyon ha (5,44%) ərazisi mühafizə altındadır. bağlar, bir neçə dendroloji park, Ramsar Konvensiyası ilə beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edən 3 su torpaqları və dövlət əhəmiyyətli 150 su boşluqları. Ən yaxşı təmsil olunan ekosistemlər dağlardır (Aksu-Cabağlı və Almatinski qoruqları). Çöl gölləri ekosistemləri daha az təmsil olunur (Kurqaldjinski və Nurzumski), lakin ən pis təmsil olunan ekosistemlər Qazaxıstan ərazisinin yarıdan çoxunu əhatə edən səhra və yarımsəhra ekosistemləridir. Səhra ekoloji sisteminin müxtəlifliyinin yalnız kiçik bir hissəsi Ustyurtski və Barsakelmesski qoruqlarında təmsil olunur.
22. Qazaxıstanın 9 yanvar 2007-ci ildə qəbul edilmiş Ətraf Mühit Məcəlləsi ölkədə ətraf mühitin mühafizəsi sistemində əhəmiyyətli dəyişikliklər etdi. 2006-2008-ci illər arasında Qazaxıstan, məsələn, milli iqtisadiyyatın ekoloji dayanıqlığının təmin edilməsinə, Hökumət, biznes və QHT səviyyələrində yeni ekoloji balanslaşdırılmış siyasətin işlənilməsinə, sektorlararası tərəfdaşlıqların gücləndirilməsinə, məsələn, bir sıra Hökumət sənədləri qəbul etmişdir. Bunlar Qazaxıstanın 2024-cü ilə qədər dayanıqlı inkişafına keçid konsepsiyasının təşviq edilməsi məqsədi güdmüşdür.
23. CBD-nin məqsədlərini dəstəkləyən qanunvericilik sənədlərinə aşağıdakılar daxildir: Qazaxıstan Respublikasının Meşə Məcəlləsi (23

yanvar 1993-cü il); Qazaxıstan Respublikasının Su Təsərrüfatı Məcəlləsi (31 mart 1993-cü il); Heyvanların mühafizəsi, çoxalması və istifadəsi haqqında Qazaxıstan Respublikasının Qanunu (21 oktyabr 1993-cü il); “Neft haqqında” qanunla qüvvəyə minmiş Qazaxıstan Respublikasının Fərmanı (28 iyun 1995-ci il); Torpaq haqqında qanunla qüvvəyə minmiş Qazaxıstan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (22 dekabr 1995-ci il); Qazaxıstan Respublikası Prezidentinin Qanunla qüvvəyə minmiş faydalı qazıntılar və mineral sərvətlərin istifadəsi haqqında Fərmanı (27 yanvar 1996-cı il); Ekoloji ekspertiza haqqında Qazaxıstan Respublikasının Qanunu (18 mart 1997-ci il); “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” Qazaxıstan Respublikasının Qanunu (15 iyul 1997-ci il); “Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri haqqında” Qazaxıstan Respublikasının Qanunu (15 iyul 1997-ci il).

QIRĞIZ RESPUBLİKASI

24. Ümumiyyətlə, Qırğızıstanda biomüxtəlifliyin itirilməsi ekosistem səviyyəsində baş verir və əksər ekosistemlər insan fəaliyyətinin az və ya çox dərəcədə təsirinə məruz qalır. Ekstremal dəyişikliklərə məruz qalmış ekosistemlərə aşağıdakılar daxildir: dağətəyi bitki kompleksləri, məsələn, dağlıq düzənlik çölləri; Çuy vadisində sahilyanı və bataqlıq ekosistemləri; və Fərqanə vadisinin ətəklərində quraq, yarımquraq və səhra ekosistemlərindəki düzənlik icması.
25. Qırğızıstanın dağlıq ərazisi ölkənin əsas kənd təsərrüfatı sektorunu təşkil edən heyvandarlığı özündə cəmləşdirir. Təbii otlaqlar (otlaqlar və biçənəklər) heyvandarlıq üçün əsas yem mənbəyini təmin edir, onların miqdarı regiondan asılı olaraq tələb olunan ümumi yemlərin 60%-dən 89%-ə qədərdir.
26. Meşələr ölkənin nisbətən kiçik ərazisini (5,62%) əhatə edir və ardıc, küknar, ladin-küknar, xırdayarpaqlı, qoz, ağcaqayın və alçaq püstə meşələrindən ibarətdir. Bunların arasında qoz və ladin-küknar meşələri unikal və global əhəmiyyətlidir.
27. Dağətəyi və dağ icmaları həddindən artıq otlaqdan təsirlənir. Üstəlik, mal-qaranın sayının artması və təbii otlaqların yaxşılaşdırılmasına müdaxilələrin olmaması illər ərzində otlaqlarda ekoloji cəhətdən sağlam standartlardan artıq yüklər yaratmışdır. Hazırda bütün növ otlaqlar təhlükə altındadır; Əhalinin əksəriyyətinin dolanışıqı heyvandarlıqdan asılı olması faktı baxımından bu xüsusilə əhəmiyyətlidir. Meşə

ekosistemləri insan fəaliyyətinin ildən-ilə artan səviyyədə təsirini insan məskənlərinin genişləndirilməsi, odun üçün meşələrin qanunsuz kəsilməsi, mal-qaranın otarılması və digər amillərlə əhatə edir. Ölkənin su ekosistemləri çirklənmədən və su axınındakı dəyişikliklərdən təsirlənir.

28. Mədəncixarma ilə məşğul olan şirkətlərin sayı ildən-ilə artır və onların fəaliyyəti ölkənin dağ ekosistemlərinin biomüxtəlifliyini əhəmiyyətli dərəcədə təhdid edir. Bu, yerüstü ekosistemlərə təsir edən açıq (qızıl) hasilatına aiddir; ətraf mühitin çirklənməsi mənbəyi kimi potensial təhlükə olan neft hasilatı; və Tyan-Şan dağlarının seysmik, geodinamik və aktiv dağ qırışıqlı rayonlarında, bilavasitə su hövzələrində yerləşən və əhalinin sıx məskunlaşdığı vadilərdə “asılmış” uran tullantıları (uran hasilatı nəticəsində yaranan).
29. Qırğızıstanın 2014-2024-cü illər üçün biomüxtəlifliyin qorunması prioritetləri hazırkı Bioloji Müxtəliflik üzrə Strateji Plan nəzərə alınmaqla tərtib edilmişdir. Bu prioritetlər aşağıdakılara yönəldilmiş dörd strateji hədəfə çevrilmişdir: 1) 2020-ci ilə qədər biomüxtəlifliyin qorunması məsələlərinin dövlət orqanlarının və ictimai təşkilatların fəaliyyətinə inteqrasiyası; 2) biomüxtəlifliyə təsirin azaldılması və onun davamlı istifadəsinin təşviqi; 3) ekosistemlərin və növ müxtəlifliyinin mühafizəsi və monitorinqinin təkmilləşdirilməsi; və 4) biomüxtəlifliyin və ekosistem xidmətlərinin sosial əhəmiyyətinin yaxşılaşdırılması, davamlı ekosistem xidmətlərinin və ənənəvi texnologiyaların faydalarının artırılması.
30. Bioloji müxtəlifliklə bağlı bir çox ziddiyyətli qanunlar və qanunvericilikdə böyük boşluqlar olsa da, tədricən təkmilləşmələr baş verir. Ölkədə genetik ehtiyatlara çıxışla bağlı qanunvericiliyin yaradılması üzərində iş aparılır. Qırğızıstan ABS üzrə Naqoya Protokolunun Tərəfidir.
31. Qırğızıstan 2006-cı ildə təsis edilmiş Davamlı İnkişaf üçün Ətraf Mühitin Mühafizəsi üzrə Mərkəzi Asiya Çərçivə Konvensiyasını imzalamışdır. O, həmçinin torpağın deqradasiyası ilə mübarizə və təbii ehtiyatların davamlı şəkildə idarə edilməsi məqsədi daşıyan Mərkəzi Asiya Ölkələrinin Torpaq İdarəetmə Təşəbbüsünün (CACILM) iştirakçısıdır.

TÜRKIYƏ

32. Türkiyə Asiya və Avropa qitələrində yerləşir, şimaldan Qara dəniz, qərbdən Egey dənizi, cənubdan isə Aralıq dənizi ilə həmsərhəddir.

Türkiyənin daxili sularını təşkil edən 33 çay, 200 təbii göl, 159 bənd su anbarı və 750 süni göl var. Türkiyənin yerləşməsi, dağları və üç dənizlə əhatə olunması yüksək quru, şirin su və dəniz biomüxtəlifliyi ilə nəticələnmişdir. Türkiyənin topoqrafiyası çox qısa məsafədə ekoloji amillərin çox dəyişkən olduğu əhəmiyyətli müxtəliflik nümayiş etdirir. Türkiyə dünyanın 34 biomüxtəliflik ocağının üçü ilə demək olar ki, tamamilə əhatə olunan yeganə ölkədir: Qafqaz, İran-Anadolu və Aralıq dənizi.

33. Bu qeyri-adi ekosistem və yaşayış mühiti müxtəlifliyi əhəmiyyətli növ müxtəlifliyi yaratmışdır. Mülayim qurşağın digər ölkələrinin bioloji müxtəlifliyi ilə müqayisədə Türkiyədə faunanın bioloji müxtəlifliyi kifayət qədər yüksəkdir. Bütün Avropa qitəsində 15.535 gimnospermlı və anjiospermlı bitki növü olduğu halda, təkcə Anadoluda bu rəqəmə (12.141) yaxın növlərin olduğu, bunların üçdə biri Türkiyə üçün endemik olduğu məlumdur. Coğrafi bölgələrdən Şərqi Anadolu və Cənubi Anadolu, fitocoğrafi bölgələrdən isə İran-Turan və Aralıq dənizi bölgələri endemik bitki növləri ilə zəngindir. Ümumilikdə 13.404 takson müəyyən edilmişdir. Bunlardan 12141-i (damar bitkiləri) flora taksonları və 1263-ü fauna (məməlilər, quşlar, şirin su balıqları, sürünənlər və amfibiylər) taksonudur. Biomüxtəliflik ehtiyatından 428 yerli endemik takson və 3.275 endemik takson müəyyən edilmişdir. Türkiyənin 80.000-ə yaxın heyvan növünün yaşadığı təxmin edilir. Bu günə qədər müəyyən edilmiş onurğalı növlərin ümumi sayı 1500-ə yaxındır, bunların 100-dən çox növü endemikdir. Bundan əlavə, ölkənin dənizlərində 550-yə yaxın balıq növü, daxili sularda isə yarısından çoxu endemik olmaqla 400-ə yaxın şirin su balığı növü mövcuddur.

Türkiyənin florasına mühüm yerli növlərinin (məsələn, buğda, arpa, noxud, mərcimək, püstə və s.) bir çox yabani qohumları, çox sayda təsərrüfat əhəmiyyətli ağac, dərman, aromatik, sənaye və bəzək bitkiləri daxildir. Torpaq növlərinin, bitkilərin yabani qohumlarının və digər yabani bitki növlərinin bu zəngin genetik qaynaqları kənd təsərrüfatı istehsalının yaxşılaşdırılması və vacib xüsusiyyətlərin yeni mənbələrini təmin etməyə davam edir.

34. Türkiyənin kənd təsərrüfatı biomüxtəlifliyinə əsas təzyiqlərə əkinçilik torpaqlarından qeyri-sabit istifadə daxildir; səmərəsiz suvarma və əkinçilik üsulları; kənd təsərrüfatı məhsullarından şüursuz istifadə; yerli

irqlərin iqtisadi dəyəri olan xarici irqlərlə çarpazlaşdırılması; torpaq reyestrində və kadastr sahələrində çatışmazlıqlar. Çöl ekosistemləri üçün təhlükələr infrastruktur və üst quruluş işlərinin dağıdıcı təsirlərindən ibarətdir; təsərrüfat dəyəri olan bitkilərin yığılması; və yanlış və şüursuz meşələrin qırılması və həddindən artıq otlanma. İnsanların, xüsusən də qidanın əsas ehtiyaclarını ödəməkdə ən vacib amil canlı mənbələrdən davamlı istifadə edilməsidir. İstehsal olunan bütün kənd təsərrüfatı məhsulları becərilən bitki və heyvan növlərinin yabanı qohumlarına əsaslanır. Dünyanın kənd təsərrüfatı sahələrinin və su ehtiyatlarının sürətlə çirklənməsi insanların yaxın gələcəkdə qida təhlükəsizliyi ilə qarşılaşacağını göstərir. Hal-hazırda bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə yüksək məhsuldar və yüksək keyfiyyətli sortların yetişdirilməsi ilə bağlı tədqiqatlarda artım müşahidə olunur. Bu hadisələr fonunda ölkələrin bioloji müxtəlifliyi, xüsusən də Genetik Ehtiyatlar baxımından böyük bir qüvvəyə çevrilir. Çünki yabanı canlı ehtiyatlar ətraf mühitə davamlı və yüksək istehsal potensialına malik sortların yetişdirilməsi üçün istifadə olunur.

Qida istehsalı və kənd təsərrüfatı üçün vacib olan və tədricən azalan yaşayış ehtiyatları, ölkənin bu gün sahib ola biləcəyi vacib Təbii Sərvətlər sırasına daxil ediləcəkdir. Bu çərçivədə, Kənd təsərrüfatı və Meşə Nazirliyi (MAF), İlgaz dağı Milli Parkının florasında endemik və endemik olmayan, nəslə kəsilməkdə olan növlərin davamlılığını təmin etmək üçün torpaq və torpaq parametrləri arasındakı əlaqəni təyin etmək məqsədilə bu layihəni dayandırmışdır.

Təzyiqli suvarma sistemləri suyun səmərəliliyini artırmaq üçün MAF tərəfindən dəstəklənir və bu çərçivədə suvarma sistemlərinin təkmilləşdirilməsi üçün Araşdırma və İnkişaf üzrə tədqiqat işləri aparılır. Bundan əlavə, fermer / müəssisənin suvarma proqramını düzgün planlaşdırması məqsədilə MAF tərəfindən SuET Suvarma Qərarlarına Dəstək Proqramı hazırlanaraq istifadəyə verilmişdir. Burada MAF, yerli suvarma avadanlığının inkişaf etdirilə biləcəyi və müxtəlif test və analizlərin aparılma biləcəyi dünyanın bir neçə ölkəsində nümunə olan SuTEAM–suvarma Texnologiyaları Tədqiqat Mərkəzinin yaradılması üzərində işini davam etdirir.

35. 2022-ci ildə Təbii ehtiyatları istehlak etməyən, bioloji müxtəlifliyin və təbii ekosistemlərin qorunmasına kömək edən, iqlim dəyişikliyinə davamlı və güclü bir sosial gələcək üçün qida sistemi yaratmağı hədəfləyən Anadolunun çöl ekosistemləri üçün ekosistemə əsaslanan iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşma strategiyası qüvvəyə minmişdir.
36. Milli Bioloji Müxtəliflik Strategiyası və Fəaliyyət Planı (MMBP) 2001-ci ildə digər öhdəliklərə uyğun olaraq Bioloji Müxtəliflik haqqında Konvensiyanın həyata keçirilməsində və bioloji müxtəlifliyin itirilməsi nəticəsində yaranan problemlərin həllində bələdçi rolunu oynaması niyyəti ilə keçmiş Ekologiya Nazirliyinin əlaqələndirici rolu ilə hazırlanmışdır. Bununla belə, dəyişən milli və beynəlxalq şərtlər və tendensiyalar 2001-ci il NBSAP-a yenidən baxılmasını zəruri etdi. Nəticədə, NBSAP 2007-ci ildə keçmiş ətraf mühit və meşə Nazirliyinin əlaqələndirici rolu ilə geniş iştiraka əsaslanan bir yanaşma əsasında yeniləndi. 2011-2020-ci illər üçün Bioloji Müxtəlifliyin Qorunması üzrə Strateji Planın qəbulundan sonra kənd təsərrüfatı və Meşə Təsərrüfatı Nazirliyinin əlaqələndirici rolu ilə NBSAP-ı tamamlayan və 2018-2028-ci illəri əhatə edən Aichi Məqsədlərinə (Milli biomüxtəlifliyin qorunması Fəaliyyət Planı) uyğun yeni milli hədəflər və tədbirlər hazırlanmışdır. Növbəti 10 il ərzində Türkiyə bioloji qaynaqlarının qorunması və davamlı istifadəsi, genetik qaynaqların istifadəsi nəticəsində yaranan faydaların ədalətli paylanması üçün hazırlanmış NBSAP (2007-2017) və NBAP (2018-2028) hədəflərinə uyğun olaraq tədqiqatları davam etdirəcəkdir.
37. MAF və əlaqəli təşkilatlar ətraf mühitin və bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsi ilə bağlı siyasətlərin formalaşdırılması, müxtəlif statuslu qorunan ərazilərin müəyyənləşdirilməsi və idarə edilməsi, plan və proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi, bu sahədə fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi və müxtəlif qurumlar arasında koordinasiyanın təmin edilməsi üçün məsuliyyət daşıyırlar. Bu vəzifə və öhdəliklər Nazirliyin mərkəzi və əyalət bölmələri və tabeliyində olan təşkilatlar vasitəsilə həyata keçirilir. Türkiyədə genetik ehtiyatlarla bağlı ənənəvi biliklər bütün Türkiyə üzrə toplanır və Bioloji Müxtəlifliyin İdarəetmə Sistemi ilə Əlaqədar Ənənəvi Bilikdə qeyd olunur. Qeydə alınan məlumatlar biomüxtəlifliyə əsaslanan məhsullar hazırlamaq üçün müvafiq qurum və təşkilatlardakı tədqiqatçılara təqdim olunacaq.

Beləliklə, əqli mülkiyyət hüquqları qorunacaq və yüksək əlavə dəyərə malik olan genetik ehtiyatlara əsaslanan məhsulların inkişafı üçün Araşdırma və İnkişaf fəaliyyətləri asanlaşdırılacaq.

38. Türkiyədə bioloji müxtəlifliyin mövcud vəziyyətini və irəliləyişinin ehtiyatını toplamaq və izləmək, bioloji müxtəlifliyə dair məlumatlardan mühafizə fəaliyyətlərində daha səmərəli istifadə etmək üçün “Nuhun gəmisi bioloji müxtəliflik məlumat bazası” adlanan milli məlumat bazası yaradılmışdır. Türkiyənin bütün əyalətlərindən alınan biomüxtəliflik üzrə ehtiyat məlumatları Nuhun Gəmisi Milli Bioloji Müxtəliflik Bazasına daxil edilir və saxlanılır. Belə ki, verilənlər bazası vasitəsilə Türkiyənin biomüxtəliflik məlumatları cədvəllər, qrafiklər və xəritələr əsasında istənilə bilir və Türkiyənin bioloji müxtəlifliyinin qorunması və davamlılığı üçün baş verəcək dəyişikliklər izlənilir. Bu çərçivədə mühafizə edilən ərazilər üçün də boşluqların təhlili işlərinə başlanılıb. Dayanıqlı təbiətin mühafizəsi və resursların idarə edilməsi üçün tələb olunan hüquqi və institusional struktur nəzərdən keçirilmiş və “Bioloji Müxtəlifliyin Qorunması Haqqında” da daxil olmaq və faydaların paylaşılması ilə bağlı qaydaları özündə ehtiva edən Qanun layihəsi hazırlanmışdır. İstismar edilən meşələrdə bioloji müxtəlifliyin daha effektiv qorunmasını təmin etmək üçün Meşələrin İdarə Edilməsi Qaydası yenidən işlənib hazırlanmışdır. MAF nəzdində Kənd Təsərrüfatı Tədqiqatları və Siyasətləri Baş İdarəsi (TAGEM) həmçinin qida və kənd təsərrüfatı üçün genetik resursların qorunması və davamlı istifadəsinə cavabdehdir. Su bioloji müxtəlifliyinin qorunması və davamlı istifadəsi ilə bağlı araşdırmalar MAF-ın Balıqçılıq və Su Təsərrüfatı Baş İdarəsi tərəfindən həyata keçirilir.

39. Türkiyə 2024-cü ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Bioloji Müxtəliflik Konvensiyasının (UNCBD) 16-cı Tərəflər Konfransına (COP 16) ev sahibliyi edəcək və iki il müddətinə sədrlik edəcək. TK 16, 2020-ci ildən sonrakı Qlobal Bioloji Müxtəliflik Çərçivəsinin (GBF) fəaliyyətə başlaması ilə bağlı mühüm Konfrans olacaqdır.

40. Qlobal biomüxtəliflik gündəmində baş verən hadisələri izləmək, Konvensiyanın müddəalarını həyata keçirmək və TK 16-nın Sədrliyi çərçivəsində səmərəli fəaliyyətin həyata keçirilməsi məqsədilə Kənd Təsərrüfatı və Meşə Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən Milli Bioloji Müxtəliflik Koordinasiya Şurası yaradılmışdır.

III. TÜRKPƏ ÜZV DÖVLƏTLƏRİNİN ƏMƏKDAŞLIĞI VƏ NƏTİCƏLƏR

41. Biomüxtəliflik həyat keyfiyyətinin ən mühüm amillərindən biri, indiki və gələcək nəsillərin rifahının əsasıdır. Ona görə də təbii sərvətlərin səmərəli idarə edilməsi, onlardan səmərəli istifadə iqtisadi inkişafın və ətraf mühitin mühafizəsinin əsas şərtidir.
42. 1992-ci ildə imzalanmış Bioloji Müxtəliflik haqqında Konvensiya bioloji müxtəlifliyin qorunması, onun komponentlərinin davamlı istifadəsi və genetik ehtiyatların istifadəsi nəticəsində yaranan faydaların ədalətli və bərabər şəkildə bölüşdürülməsi istiqamətində atılmış dramatik addımdır. Bundan əlavə, beynəlxalq ictimaiyyət ilk dəfə olaraq mühafizəyə sektoral deyil, kompleks yanaşma nümayiş etdirir. Konvensiya biomüxtəlifliyin və bioloji resursların etik, iqtisadi fayda və insanların sağ qalması üçün qorunub saxlanılmalı olduğunu qəbul edir.
43. BMT-nin Bioloji Müxtəliflik Konvensiyasının Tərəflərinin 15-ci Konfransı (TK 15) 2020-ci ildən sonrakı Qlobal Bioloji Müxtəliflik Çərçivəsinin (Kunming-Monreal Qlobal Müxtəliflik Çərçivəsi, GBF) qəbul edilməsi ilə nəticələndi. Bu, biomüxtəlifliyin itirilməsinin qarşısını almaq və ekosistemləri bərpa etmək üçün 23 hədəfi ilə əlamətdar biomüxtəliflik sazişidir.
44. TÜRKPƏ-ya üzv dövlətlər Bioloji Müxtəliflik haqqında Konvensiyaya qoşulurlar. Hazırda Konvensiyanın 196 tərəfi var. TÜRKPƏ üzv dövlətləri də Bioloji Müxtəliflik Konvensiyasının Biotəhlükəsizliyə dair Kartagena Protokolunun iştirakçısıdır. Üzv ölkələr biomüxtəlifliklə bağlı bir çox mövcud platformalarda əməkdaşlıq edirlər.

IV NƏTİCƏ

45. Göründüyü kimi, TÜRKPƏ-ya üzv dövlətlərin ətraf mühitin mühafizəsi məqsədlərinə dəstək olaraq bu ölkələrdə ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə bir sıra mühüm qanunlar, hüquqi sənədlər və dövlət proqramları hazırlanıb və hamısı Avropa qanunvericiliyinin tələblərinə uyğundur.
46. Qeyd edək ki, ətraf mühitin mühafizəsini artırılması məqsədi ilə beynəlxalq təşkilatlar və inkişaf etmiş ölkələrlə əlaqələrin genişləndirilməsi TÜRKPƏ-ya üzv dövlətlərin biomüxtəliflik siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir.

47. Biomüxtəlifliyin qorunması ilə bağlı ictimai məlumatlılığın artırılmasına ehtiyac var.
48. TÜRKPA-ya üzv dövlətlər üzv olduqları beynəlxalq təşkilatlar və tərəfdaş olduqları beynəlxalq müqavilələr çərçivəsində müvafiq sahələrdə əməkdaşlıq edə bilirlər.
49. TÜRKPA Ətraf Mühit və Təbii Sərvətlər Komissiyası yarandığı gündən onun adından biomüxtəlifliyin qorunması ilə mühüm əlaqəsi olan ekoloji problemlərə dair 7 Komissiya iclası və 5 seminar keçirmişdir.
50. Yuxarıda qeyd olunan Komissiya iclaslarının və seminarların tövsiyələrində vurğulanır ki, TÜRKPA-ya üzv ölkələr ekoloji problemlər və biomüxtəlifliyin qorunması ilə bağlı problemlərin həllində və problemlərin həlli yollarının tapılmasında çox maraqlıdırlar.
51. Seminarlar və ya konfranslar, təcrübə mübadiləsi proqramları kimi birgə tədbir və aksiyaların keçirilməsi yolu ilə onların qarşılıqlı fəaliyyətinin genişləndirilməsi həm öz xalqlarının, həm də regionun maraqları naminə əməkdaşlığı gücləndirə bilər.